

A) AZ IDEOLÓGIA ÁLTALÁBAN, JELESÜL A NÉMET IDEOLÓGIA*

A német kritika, egészen legutóbbi erőfeszítéseig, nem tért le a filozófia talajáról. Távoll állott attól, hogy általános-filozófiai feltevéseit vizsgálat tárgyává tegye, ellenkezőleg, összes kérdései egy bizonyos filozófiai rendszernek, a hegeli filozófiának talajából nőttek ki. Nemcsak válaszaiban, hanem már magukban a kérdésekben is misztifikáció rejlett. Ez a Hegeltől való függés az oka annak, hogy ezek közül az újabb kritikusok közül senki mégcsak meg sem kísérelte a hegeli rendszer átfogó bírálatát, bármennyire állítják is valamennyien azt, hogy túljutottak Hegelen. Hegel elleni és egymás elleni polémiájuk arra szorítkozik, hogy mindegyikük kiemeli a hegeli rendszer egyik oldalát és ezt mind az egész rendszer ellen, mind a mások által kiemelt oldalak ellen fordítja. Kezdetben tiszta, hamisítatlan hegeli kategóriákat emeltek ki — ilyenek voltak a szubsztancia és az öntudat —, később e kategóriákat világiasabb nevekkkel profanizálták — ilyenek a „nem”, az „egyetlen”, az „ember” stb.

* *Atházva:*

I. Az ideológia általában, különösen a német filozófia

Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát. A történelem két oldalról szemlélhető: felosztható a természet történetére és az emberiség történetére. De a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást. A természet története, az új n. természet-tudomány, itt nem érdekel minket; az emberek történetével azonban foglalkoznunk kell, minthogy szinte az egész ideológia vagy e történet elferdített felfogására, vagy a tőle való teljes elvonatkozásra vezethető vissza. Az ideológia maga csupán egyik oldala e történetnek.

Az egész német filozófiai kritika Strausstól Stirnerig-ig a vallási képzetek kritikájára szorítkozik*. Kiindultak a valóságos vallásból és a tulajdonképpeni teológiából. Hogy mi a vallási tudat, a vallási képzet, azt a későbbiek folyamán különbözőképpen határozták meg. A haladás abban állott, hogy az állítólag uralkodó metafizikai, politikai, jogi, erkölcsi és egyéb képzeteket is a vallási vagy teológiai képzetek szférájába foglalták; ugyanígy a politikai, jogi, erkölcsi tudatot vallási vagy teológiai tudatnak és a politikai, jogi, erkölcsi embert, végső fokon „az embert” vallási lénynek nyilvánították. A vallás uralmát előfeltételként fogadták el. Fokozatosan minden uralkodó viszonyt vallási viszonynak nyilvánítottak és kultusszá, a jog, az állam stb. kultuszává változtatták át. Mindenütt csak dogmákkal és a dogmákban való hittel volt dolguk. A világot mind nagyobb terjedelemben kánonizálták, míg végül a tiszteletreméltó Szent Max en bloc szentté nyilváníthatta és ezzel egyszer és mindenkorra elintézhette.

Az óhegeliánusok mindent felfogtak, mihelyt egy hegeli logikai kategóriára visszavezették. Az ifjúhegeliánusok mindent bíráltak, azáltal hogy mindenre vallási képzeteket fogtak rá, illetve mindent teológiának nyilvánítottak. Az ifjúhegeliánusok meg-egyeznek az óhegeliánusokkal abban, hogy hisznek a vallás, a fogalmak, az általános uralmában a fennálló világon. Mindössze az a különbség, hogy ők harcolnak ez ellen az uralom ellen mint bitorlás ellen, az óhegeliánusok viszont törvényes uralomként ünneplik azt.

Minthogy ezeknél az ifjúhegeliánusoknál a képzetek, gondolatok, fogalmak és egyáltalában az általuk önállósított tudat termékei az emberek tulajdonképpeni bilincseiként szerepelnek — ugyanúgy, ahogyan az óhegeliánusok az emberi társadalom igazi kötelékeinek nyilvánítják azokat —, érthető, ha az ifjúhegeliánusok úgy érzik, hogy csak a tudat ezen illúziói ellen kell küzdeniök. Minthogy az ő elképzelésük szerint az emberek viszonyai, minden cselekvésük, bilincseik és korlátaik — tudatuk termékei, ezért az ifjúhegeliánusok következetes módon azt az erkölcsi követelményt állítják az emberek elé, hogy jelenlegi tudatukat cseréljék fel az emberi, kritikai vagy egoisztikus tudattal és ezáltal törjék szét korlátaikat. Ez a követelés, hogy tudatunkat megváltoztas-

* *Athúva:* ez a kritika azzal az igénnyel lépett fel, hogy ő a világ abszolút megváltója minden bajtól. Ezek a filozófusok állandóan a vallást tekintik és kezelik úgy, mint minden, nekik ellenszenves viszony végső okát, mint fő ellenséget.

suk, arra a követelésre szorítkozik, hogy a meglévőt másképpen magyarázzuk, vagyis más magyarázat segítségével ismerjük el. Az ifjúhegeliánus ideológusok állítólagos „világrengető” frázisa ellenére a legnagyobb konzervatívok. A legifjabbak közülük megtalálták a tevékenységükre legjobban illő kifejezést, mikor azt állítják, hogy csak „frázisok” ellen harcolnak. Csak azt felejtik el, hogy e frázisokkal ők maguk is csupán frázisokat szegeznek szemre és hogy semmiképpen sem küzdenek a valóban fennálló világ ellen, ha csupán e világ frázisai ellen küzdenek. Az egyetlen teljesítmény, amelyre az ifjúhegeliánusok képesek voltak, néhány — méghozzá egyoldalú — vallástörténeti felvilágosítás a kereszténységre; minden egyéb állításuk csupán további felcicomázása azon igényüknek, hogy ezeket a jelentéktelen felvilágosításokat világtörténeti felfedezéseknek tekintsék.

E filozófusok közül egyiknek sem jutott eszébe, hogy a német filozófiának a német valósággal való kapcsolatát, kritikájuknak saját anyagi környezetükkel való kapcsolatát kutassák.

Az előfeltételek, amelyekből kiindulunk, nem önkényesek, nem dogmák, hanem valóságos feltételek, amelyekből csak a képzetekben lehet elvonatkozni. Ezek — a valóságos egyének, cselekvéseik és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készen találtak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel teremtettek meg. Ezek a feltételek tehát tisztán tapasztalati úton megállapíthatók.

Minden emberi történelem első előfeltétele természetesen az, hogy élő emberi egyének léteznek*. Az első megállapítandó tény tehát ezeknek az egyéneknek testi szervezete és ezáltal meghatározott viszonyuk a természet többi részéhez. Itt természetesen nem térhetünk ki sem magukra az emberek fizikai tulajdonságaira, sem pedig azokra a természeti feltételekre, amelyeket az emberek készen találtak: a földtani, hegy- és vízrajzi, éghajlati és egyéb viszonyokra**. Minden történetírásnak ezekből a természeti ak-

* *Athúva:* Ezeknek az egyéneknek első történelmi tette, amelyet által különböznek az állatoktól, nem az, hogy gondolkodnak, hanem hogy létfenntartási eszközeiket termelni kezdik.

** *Athúva:* Ezek a viszonyok azonban feltételei nemcsak az emberek eredeti, természetkialakította szervezetének, különösen a faji különbségeknek, hanem egész további fejlődésüknek vagy nem-fejlődésüknek mind mai napig.

pokból kell kiindulnia, valamint azokból a módosításokból, amelyeket a történelem folyamán az emberek cselekvése idézett elő rajtuk.

Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket; olyan lépés ez, amelyet testi szervezetük szab meg. Azzal, hogy létfenntartási eszközeiket termelik, az emberek közvetve magát anyagi életüket termelik.

Az a mód, ahogyan az emberek létfenntartási eszközeiket termelik, mindenekeelőtt maguknak a készentalált és újratermelő létfenntartási eszközöknek a tulajdonságaitól függ. A termelésnek ezt a módját nem szabad pusztán úgy tekintenünk, mint az egyének fizikai létének újratermelését. Ellenkezőleg, ez már ezen egyének tevékenységének meghatározott módja, életmegnyilvánulásainak meghatározott módja, az ő meghatározott *életmódjuk*. Az egyének életmegnyilvánulási módjától függ, hogy milyenek. Az tehát, hogy milyenek, egybevág termelő tevékenységükkel, mind azzal, *amit* termelnek, mindpedig azzal, hogy *miképpen* termelnek. Hogy tehát az egyének mifélék, az termelésük anyagi feltételeitől függ.

Ez a termelés csak a *népesség megszaporodásával* jelenik meg. Maga a termelés viszont feltételezi az egyének egymásközötti *érintkezését*. Ennek az érintkezésnek a formáját viszont megint csak a termelés határozza meg.

A tényállás tehát a következő: meghatározott egyének, akik meghatározott módon termelő tevékenységet fejtenek ki, meghatározott társadalmi és politikai viszonyokba lépnek. A tapasztalati megfigyelésnek minden egyes esetben empirikusan, minden misztifikáció és okoskodás nélkül ki kell mutatnia a társadalmi és politikai tagozódásnak a termeléssel való összefüggését. A társadalmi tagozódás és az állam mindig meghatározott egyének életfolyamatából áll elő, de nem aszerint, ahogyan ezeket az egyéneket ők maguk vagy mások elképzelik, hanem aszerint, hogy milyenek *a valóságban*, vagyis miképpen cselekszenek*, hogyan végzik az anyagi termelést, tehát hogy meghatározott, anyagi és akara-

* Az eredetiben: „... Wie sie *wirklich* sind, d. h. wie sie wirken...”; magyarul a szótöbgyezést ilyenformán lehetne kifejezni: „... hogy milyenek *tényleg*, vagyis miképpen ténykednek...”. — *Szerk.*

tuktól független korlátok, feltételek és adottságok között miképpen tevékenykednek*.

Az eszmék, a képzetek, a tudat termelése mindenekeelőtt közvetlenül beleszövődik az emberek anyagi tevékenységébe és anyagi érintkezésébe, a valóságos élet nyelvébe. A képzetalkotás, a gondolkodás, az emberek szellemi érintkezése itt még anyagi magatartásuk közvetlen folyamánként jelentkezik. A szellemi termelésre, ahogyan az valamely nép politikájának, törvényeinek, erkölcsének, vallásának, metafizikájának stb. nyelvén testet ölt, ugyanez áll. Az emberek maguk termelik képzeteiket, eszméiket stb., de a valóságos, cselekvő emberek, ahogyan őket termelőerők és az azoknak megfelelő érintkezés bizonyos fejlettsége — egészen legmagasabb alakulataiig — meghatározza. A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét, az emberek léte pedig az ő valóságos életfolyamatuk. Ha az emberek és viszonyaik az egész ideológiában, mint valami camera obscurában, fejük tetejére állítva jelennek meg, ez a jelenség éppúgy történelmi életfolyamatukból ered, ahogyan a tárgyak tótágast állása a reccsártyán közvetlen fizikai életfolyamatuk következménye.

Teljesen ellentétben a német filozófiával, amely az égből száll le a földre, itt a földről szállunk fel az égbe. Vagyis nem abból indulunk ki, amit az emberek mondanak, képzelnék, önmagukkal elhítenek, nem is az elmondott, elgondolt, elképzelt, elhíttetett emberékből, hogy innen kiindulva eljussunk a hús-vér emberekhez; a valóban cselekvő emberekől indulunk ki és az ő valóságos életfolyamatukból mutatjuk ki ez életfolyamat ideológiai tükröződéseinak és visszhangjainak fejlődését is. Az emberek agyában levő ködképződmények is szükségképpen az ő anyagi, tapasztalati úton megállapítható és anyagi feltételekhez kötött életfolyamatuk szublimátumai. Az erkölcs, vallás, metafizika és

* *Athúva*: Azok az elképzések, amelyeket ezek az egyének alkotnak magukban, vagy a természethez való viszonyukról, vagy egymáshoz való viszonyukról, vagy saját természetükről alkotott elképzések. Világos, hogy mindezekben az esetekben ezek az elképzések az egyének valóságos viszonyainak és tevékenységének, termelésüknek, érintkezésüknek, társadalmi és politikai szervezetüknek a tudatban megnyilvánuló — valóságos vagy illuzórius — kifejezései. Ellenkező véleményt csak az vallhat, aki a valóságos, anyagilag meghatározott egyének szellemén kívül még valami külön szellemet is feltételez. Ha az egyének valóságos viszonyainak tudatbeli kifejezése illuzórius, ha az emberek elképzéseikben fejtetőre állítják valóságukat, ez ismét korlátolt anyagi tevékenységüknek és ebből fakadó korlátolt társadalmi viszonyaiknak a következménye.

egyéb ideológia és a nekik megfelelő tudatformák ilyenképpen nem tartják meg többé önállóságuk látszatát. Nincs külön történetük, fejlődésük, hanem az anyagi termelésüket és anyagi érintkezésüket kifejlesztő emberek ezzel a valóságukkal együtt gondolkodásukat és gondolkodásuk termékeit is megváltoztatják. Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot. Az első szemléleti módnál a tudatból indulnak ki mint élő egyénből, a másodikban, amely a valóságos életnek felel meg, magukból a valóságos, élő egyénekből és a tudatot csakis mint az ő tudatukat szemlélik.

Ez a szemléleti mód nem előfeltétel-nélküli. A valóságos előfeltételekből indul ki és egy pillanatra sem tér el tőlük. Előfeltételei: az emberek, nem valamilyen fantasztikusan elszigetelt és megmerevedett állapotban, hanem valóságos, tapasztalatilag szemlélhető, meghatározott feltételek között végbemenő fejlődési folyamatukban. Mihelyt ezt az aktív életfolyamatot írjuk le, a történelem többé nem holt tények gyűjteménye, mint a még ugyancsak absztrakt empirikusoknál, nem is képzelt alanyok képzelt cselekvése, mint az idealistáknál.

Tehát ott, ahol a spekuláció megszűnik, a valóságos életnél kezdődik az igazi, a pozitív tudomány, az emberek gyakorlati tevékenységének, gyakorlati fejlődési folyamatának ábrázolása. A tudatról szóló frázisok megszűnnek, helyükbe igazi tudásnak kell lépnie. Mihelyt a valóságot ábrázolják, az önálló filozófia elveszíti létalapját. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből elvonatkozathatók. Ezeknek az absztrakcióknak önmagukban, a valódi történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük. Csak arra valók lehetnek, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyítsék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak, mint a filozófia, receptet vagy sémát, amelyhez a történelmi korszakokat hozzá lehet szabni. Ellenkezőleg, a nehézség éppen akkor kezdődik, amikor az anyag megfigyeléséhez és rendezéséhez — akár egy elmúlt korszakról, akár a jelenről van szó — a valóság ábrázolásához fogunk. E nehézségek elhárítása olyan előfeltételektől függ, amelyeket semmiképpen sem állapíthatunk itt meg, hanem csupán az egyes korszakokban élő egyének valóságos életfolyamatának és tevékenységének tanulmányozásából adódnak. Néhány ilyen absztrakciót, amelyet mi az ideológiával szemben alkalmazunk, itt kiemelünk és történeti példákon megvilágítjuk őket.

Történelem

Az előfeltételektől nem befolyásolt németeknél azzal kezdenünk, hogy leszögezzük minden emberi létnek — tehát minden történelemnek is — első előfeltételét, nevezetesen azt az előfeltételt, hogy az embereknek ahhoz, hogy „történelmet csinálhassanak” * élniök kell. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges. Az első történelmi ténykedés tehát e szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállítására, magának az anyagi életnek a termelése, ez pedig olyan történelmi tett, minden történelemnek olyan alapfeltétele, amelyet még ma is, mint évezredekkel ezelőtt, naponként és óránként teljesíteni kell, hogy az ember egyáltalában életben maradjon. Még akkor is, ha az érzékiséget, mint Szent Bruno teszi, egy pálcára, a minimumra szállítjuk le, akkor is feltételezi ez az érzékiség ennek a pálcának az előállításához szükséges tevékenységet. Minden történetfelfogásnak tehát az az első követelménye, hogy ezt az alapvető ténytet teljes jelentőségében és egész kiterjedésében megfigyeljük és érvényre juttassuk. Közismert dolog, hogy ezt a németek sohasem tették meg, ezért sohasem volt földi alapjuk a történelemhez és következésképpen sohasem volt történetírójuk sem. A franciák és angolok, még ha e ténynek az úgynevezett történelemmel való összefüggését nagyon egyoldalúan fogták is fel, különösen mindaddig, amíg nem tudtak szabadulni a politikai ideológiától, mégis megtették az első kísérleteket arra, hogy a történetírásnak materialista alapot adjanak, mert ők írtak először történelmi műveket a polgári társadalomról, a kereskedelemről és az iparról.

A második alapvető tény: hogy maga a kielégített első szükséglet, a kielégítés művelete és a kielégítésnek már megszerzett eszköze új szükségletekhez vezet és új szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett. Itt azonnal megmutatkozik, milyen szellem szülötte a németek nagy történeti bölcsesége, akik ott, ahol a pozitív anyagból kifogynak és ahol nem teológiai, sem politikai vagy irodalmi badarságról tárgyalnak, nem ismerik el, hogy történelemről van szó, hanem „történelemelőtti kor” eseményeiről beszélnek, anélkül azonban hogy felvilágosítanának bennünket arról, miképpen jutunk e „történelemelőtti kornak”

* Marx megjegyzése a lap szélén: Hegel. Geológiai, vízrajzi stb. viszonyok. Az emberi testek. Szükséglet, munka.

nevezett badarságból a tulajdonképpeni történelembe, bár másfelől történeti spekulációjuk előszeretettel erre a „történelemelőtti korra” veti rá magát, mert azt hiszi, hogy itt biztonságban van a „nyers valóság” beavatkozásától és azért is, mert itt spekulációs hajlamát szabadjára engedheti és ezerszámra teremthet és rombolhat le hipotéziseket.

A harmadik viszony, amely itt már eleve belép a történelmi fejlődésbe, az, hogy az emberek, akik saját életüket naponként újratermelik, elkezdenek más embereket termelni, szaporodni — a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony a család. Ez a család, amely kezdetben az egyetlen társadalmi viszony, később, amikor a megszorodott szükségletek új társadalmi viszonyokat és az emberek megszorodott száma új szükségleteket teremt, alárendelt kapcsolattá válik (kivéve Németországban) és akkor a meglevő tapasztalati adatok alapján kell tárgyalni és kifejteni, nem pedig a „család fogalma” alapján, mint az Németországban szokásos*. Egyébként a társadalmi tevékenységnek ezt a három oldalát nem három különböző fokozatként kell felfogni, hanem csak három oldalaként, vagy, hogy a németek számára világosan írjunk: három „mozzanatként”, amelyek a történelem kezdete és az első emberek óta egymás mellett léteztek és a történelemben még ma is érvényesülnek.

* Házépítés. A vadaknál magától értetődő, hogy minden egyes családnak saját barlangja vagy kunyhója van, ahogy a nomádoknál minden egyes család külön sátorral rendelkezik. Ezt a különálló háztartást a magántulajdon további fejlődése csak még szükségesebbé teszi. A földművelő népeknél a közös háztartás ugyanúgy lehetetlen, mint a közös földművelés. Nagy haladás volt a városok építése. De minden eddigi korszakban a különálló háztartás megszüntetése — amely nem választható el a magántulajdon megszüntetésétől — már csak azért is lehetetlen volt, mert nem voltak meg ehhez az anyagi feltételek. A közös háztartás bevezetésének előfeltétele a gépek fejlődése, a természeti erők és sok más termelőerő — például a vízvezeték, a gázvilágítás, a gőzfűtés stb. — felhasználásának fejlődése, a város és falu közti ellentét megszüntetése. E feltételek nélkül a közös gazdálkodás nem válna maga is új termelőerővé, nélkülözne minden anyagi alapot, pusztán elméleti indoklásra támaszkodnék, azaz merő szeszély lenne és csak kolostori gazdálkodásig jutna el. — Azt, hogy mire volt lehetőség, mutatja a városokká való összetömörülés és közös házak építése egyes meghatározott célokra (börtönök, kaszárnnyak stb.). Hogy a különálló gazdálkodás megszüntetése elválaszthatatlan a család megszüntetésétől (Aufhebung), magától értetődő.

Az élet termelése, mind a saját életé a munkában, mind az idegen életé a nemzésben, már most azonnal kettős viszonynak látszik — egyfelől természeti, másfelől társadalmi viszonynak —, társadalmilag abban az értelemben, hogy ezen több egyén együttműködését értjük, függetlenül attól, hogy az milyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik. Ebből az következik, hogy egy bizonyos termelési mód vagy ipari fejlődési fok mindig az együttműködés meghatározott módjával, vagyis meghatározott társadalmi fejlődési fokkal jár együtt, és az együttműködésnek ez a módja maga is „termelőerő”; továbbá az, hogy az emberek számára hozzáférhető termelőerők mennyisége határozza meg a társadalmi állapotot, hogy tehát „az emberiség történetét” mindig az ipar és a csere történetével összefüggésben kell tanulmányozni és feldolgozni. De az is világos, miért lehetetlen Németországban ilyen történelmet írni, minthogy ehhez a németeknek nemcsak felfogóképességük és anyaguk, hanem „érzéki bizonyosságuk” is hiányzik és a Rajnán túl e dolgok felől nem lehet tapasztalatokat szerezni, mert ott már semmiféle történelem sem játszódik le.

Tehát már eleve nyilvánvaló, hogy materiális összefüggés van az emberek között, amelyet a szükségletek és a termelés módja határoz meg és amely olyan régi, mint az emberiség maga — olyan összefüggés, amely mindig új formákat ölt és ezért „történelem”, anélkül hogy bárminő politikai vagy vallási nonsens léteznék, amely az embereket még külön is összetartaná.

Csak most, miután az eredeti, történeti viszonyoknak már négy mozzanatát, négy oldalát láttuk, csak most látjuk, hogy az embernek „tudata” is van*. De ez sincs eleve, mint „tisztá” tudat. A „szellemre” eleve ránehezedik az az átok, hogy „meg van terhelve” anyaggal, amely itt megmozgatott légrétegek, hangok, egyszóval a beszéd formájában lép fel. A beszéd olyan régi, mint a tudat, a beszéd a gyakorlati, más emberek számára is létező tudat, amely tehát a magam számára is csak ezzel válik létező, valóságos tudattá és a beszéd, miként a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből, kényszerűségéből keletkezik. Ahol viszony van, ott az számomra van, az állat nem „viszonyul” semmihez és egyáltalán nem viszonyul. Az állat számára mások-

* Marx megjegyzése a lap szélén: Az embereknek azért van történetük, mert életüket termelni kénytelenek, és pedig meghatározott módon: ezt a kényszerűséget, csakúgy mint tudatukat, fizikai szervezetük szabja meg.

hoz való viszonya nem viszonyként létezik. A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalán léteznek. A tudat kezdetben természetesen csupán a legközelebbi érzéki környezetről számot adó tudat és az öntudatra ébredő egyéni kívül álló más személyekkel és dolgokkal való korlátolt összefüggés tudata; egyidejűleg tudata a természetnek, amely kezdetben teljesen idegen, mindenható és megtámadhatatlan hatalomként áll szemben az emberekkel, amelyhez az emberek teljesen állati módon viszonyulnak, amely félelmet ébreszt bennük, mint az állatban, és így a természetnek tisztán állati tudata (természetvallás).

Itt mindjárt láthatjuk: Ezt a természetvallást vagy ezt a bizonyos viszonyt a természethez a társadalmi forma határozza meg és megfordítva. Itt, mint mindenütt, kitűnik a természet és az ember azonossága is oly módon, hogy az emberek korlátolt viszonya a természethez megszabja az emberek korlátolt viszonyát egymáshoz, és egymáshoz való korlátolt viszonyuk a természethez való korlátolt viszonyukat, éppen azért, mert a természet még alig ment át történelmi módosításon; másrészt fellép annak a tudata, hogy a környező egyénekkel kapcsolatba kell lépni, annak a tudatnak kezdete, hogy az ember egyáltalában társadalomban él. Ez a kezdet éppolyan állati, mint a fok társadalmi élete maga, pusztán csordatudat, s az ember itt a birkától csak abban különbözik, hogy tudata helyettesíti az ösztönt, vagyis hogy ösztöne tudatos. E birkatudat vagy törzsi tudat további fejlődése és kialakulása a termelési képesség fokozódásának, a szükségletek növekedésének és mindkettő alapjának, a népesség megsaporodásának a következménye. Ezzel kifejlődik a munkamegosztás, amely eredetileg nem volt más, mint a nemi aktusban való munkamegosztás, majd olyan munkamegosztás, amely természetes képesség (például testi erő), szükségletek, véletlenek stb. által önmagától vagy „természetszerűen” jön létre. A munkamegosztás csak abban a pillanatban válik valóban megosztássá, amikor bekövetkezik az anyagi és szellemi munka megosztása.* Ettől a pillanattól kezdve a tudat valóban azzal azonosítja magát, hogy valami más, mint a fennálló gyakorlat tudata, hogy valóban képzelhet valamit, anélkül hogy valami valóságosat képzelne — ettől a pillanattól kezdve a tudatnak módjában áll, hogy függetleníse magát a világtól és áttérjen a „tisztá” elmélet, teológia, filozófia, erkölcsstan stb. kialakítására. De még ha ez az elmélet,

* Marx megjegyzése a lap szélén: Az ideológusok első formája — papok — egybeesik ezzel.

teológia, filozófia, erkölcsstan stb. ellentmondásba kerül is a fennálló viszonyokkal, ez csak azért lehetséges, mert a fennálló társadalmi viszonyok ellentmondásba kerültek a fennálló termelőerővel — ami egyébként a viszonyok egy meghatározott nemze körén belül azáltal is megtörténhetik, hogy az ellentmondás nem ebben a nemzeti körben, hanem az illető nemzeti tudat és a többi nemzetek gyakorlata között*, tehát valamely nemzet nemzeti és általános tudata között lép fel.

Egyébként teljesen mindegy, mihez kezd a tudat egymagában; ebből az egész szemétből csak arra az egy eredményre jutunk, hogy ez a három mozzanat, a termelőerő, a társadalmi állapot és tudat (egymással ellentmondásba kerülhet) és kell is kerülnie, mert munkamegosztással adva van annak a lehetősége, sőt valósága, hogy a szellemi és anyagi tevékenység — az élvezet és a munka termelés és fogyasztás — más-más egyéneknek jusson, az pedig hogy ne kerüljenek ellentmondásba, csak úgy lehetséges, ha a munka megosztása ismét megszűnik. Egyébként magától értetődik, hogy a „kísértetek”, „bilincsek”, „magasabb lény”, „fogalom”, „aggályosság”, amelyek látszólag csak az elkülönült egyén ideális szellemi kifejezései, képzeleti, valójában azoknak a nagyon is tapasztalati béklyóknak és korlátoknak képzeleti, amelyekben belülről az élet termelési módja és az azzal összefüggő érintkezési formák mozog**.

A munka megosztásával, amelyben mindezek az ellentmondások adódtak és amely a maga részéről ismét a munkának családban való természetes megosztásán és a társadalomnak egyéni egymással szembenálló családokra való szétválásán alapul, egyidejűleg az elosztás is adva van, és pedig a munkának és termékeinek mind mennyiségre, mind minőségre egyenlően elosztása, tehát a tulajdon, amelynek a családban, ahol a nő és a gyermekek a férfi rabszolgái, megvan már a csírája, az első formája. A családban lévő, természetesen még nagyon kialakulatlan és lappangó rabszolgaság az első tulajdon, amely egyébként már itt tökéletesen megfelel a modern közgazdászok meghatározásának, amely szerint a tulajdon idegen munkaerővel való rendelkezés. Egyébként a munkamegosztás és magántulajdon azonos kifejezések, — az egyil

* Marx megjegyzése a lap szélén: Vallás. A németek és az ideológia mint olyan.

** Áthúzva: Fennálló gazdasági korlátoknak ez az idealista kifejezés nem tisztán elméleti csupán, hanem megvan a gyakorlati tudatban is, vagyis a magát függetleníse és a fennálló termelési móddal ellentmondásba kerülő tudat nem csupán vallásokat és filozófiákat alkot, hanem államokat is

ben ugyanazt mondják ki, a tevékenységre vonatkoztatva, amit a másikban a tevékenység termékére vonatkoztatva mondanak.

A munka megosztásával továbbá egyidejűleg adva van az ellentmondás az egyes egyén vagy az egyes család érdeke és az egymással érintkező valamennyi egyén közös érdeke között; ez a közös érdek pedig nem csupán képzeletben létezik, mint valami „általános”, hanem mindenekelőtt a valóságban van meg, mint azoknak az egyéneknek egymástól való kölcsönös függése, akik között a munka megoszlik.

Éppen az egyéni és közös érdek ezen ellentmondásából kifolyólag a közös érdek mint *állam* önálló formát ölt, különválva a valóságos egyéni és közérdekektől, és ugyanakkor illuzórius közösségként, de mindig a minden családi és törzsi tömörülésben meglévő kötelékek reális alapján, aminők a hús és vér, a nyelv, a nagyobbarányú munkamegosztás és egyéb érdekek — különösen pedig, mint később ki fogjuk fejteni, a munkamegosztás által már meghatározott osztályok reális alapján, amely osztályok minden ilyen emberi természetben elkülönülnek egymástól és amelyek közül egyik valamennyi többen uralkodik. Ebből következik, hogy az államon belül folyó minden harc, a demokrácia, arisztokrácia és monarchia közötti harc, az általános választójogért való küzdelem stb. stb., — nem egyebek, mint azok az illuzórius formák, amelyekben a különböző osztályok valóságos harcaikat egymás között megvívják (amiről a német teoretikusoknak sejtelmük sincs, jöllehet a „Deutsch-Französische Jahrbücher”-ben és a „Szent család”-ban elég útmutatást kaptak); következik továbbá az is, hogy minden uralomra törekvő osztálynak, még ha uralma — mint a proletariátus esetében — az egész régi társadalmi forma és általában az uralom megszüntetését tételezi is fel, először a politikai hatalmat kell megszereznie, hogy a saját érdekét ismét általánosként tüntethesse fel, amire az első percben kényszerítve van. Éppen azért, mert az egyének *csak* külön érdeküket — nem a közös érdekükkel egybeesőt (tehát az általánosot, a közösség illuzórius formáját) — keresik, ezért juttatják ezt mint tőlük „idegen” és „független”, önmagában ismét különleges és sajátos „köz”-érdeket érvényre, vagy saját magukkal kell ebben az ellentétben szembekerülniök, ahogyan a demokráciában történik. Másrészt e külön érdekek *gyakorlati* harca is, amely állandóan *valóban* szembefordul e közösségi és vélt közösségi érdekekkel, szükségessé teszi, hogy az illuzórius „köz”-érdek, mint állam, *gyakorlatilag* közbelépjen és megfélemezze őket.

És végül a munka megosztása mindjárt annak is első példája,

hogy ameddig az emberek a természetmegszabta (naturwüchsig) társadalomban vannak, ameddig tehát megvan a hasadás a külön és közös érdekek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetmegszabta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigazza, ahelyett hogy ő uralkodnék felette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott, kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak és amelyből nem tud kikerülni; vadász, halász, vagy pásztor, vagy kritikai kritikus, és annak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni — a kommunista társadalomban viszont, ahol az embereknek nem csak egy, kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely kedvükre való tevékenységi ágba kiképezhetik magukat, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászom, délután halászom, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritikus legyek, ahogy éppen kedvem tartja — anélkül hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá, vagy kritikussá válnék. A társadalmi tevékenységnek ez a megrögzítődése, az, hogy saját termékünk tárgyi hatalommá erősödik, amely felettünk áll, kinő ellenőrzésünk alól, keresztezi várakozásainkat, megsemmisíti számításainkat — ez az eddigi történeti fejlődés egyik fő mozzanata.

*A társadalmi hatalom, vagyis az a megsokszorozott termelőerő, amely a különböző egyéneknek a munkamegosztásban meghatározott együttműködése által keletkezik, ezen egyének számára — minthogy az együttműködés maga nem önkéntes, hanem természetmegszabta — nem mint saját, egyesült hatalmuk jelenik meg, hanem mint idegen, rajtuk kívül álló erő, melynek eredetét és célját nem ismerik, amelyen tehát nem lehetnek úrrá, amely ellenkezőleg, fázisoknak és fejlődési fokoknak sajátos, az emberek akarától és cselekvésétől független, sőt ezt az akaratot és cselekvést kormányzó egymásutánján megy át. Ez az „*selbdegenülés*” — hogy olyan kifejezéssel éljünk, amelyet a filozófusok megértenek — természetesen csak két *gyakorlati* előfeltétel mellett szüntethető meg. Ahhoz, hogy „elviselhetetlen” hatalommá váljék, vagyis olyan hatalommá, amely ellen fellázadnak, az szükséges, hogy az emberiség zömét teljesen „tulajdonnékülivé” tegye, mégpedig ellentmondásban a gazdagság és műveltség meglévő világával — amely gazdagság és műveltség a termelőerő hatalmas megnövekedését, fejlődésének magas fokát tételezi fel; másrészt pedig a termelőerők e fejlődése (amivel egyben már tapasztalatilag adva

van az emberek *világtörténelmi* és nem helyi létében rejlő létezése) már csak azért is abszolút elengedhetetlen gyakorlati feltétel, mert nélküle csak az *ínséget* tennék általánossá s az *ínséggel* szükség-szerűen ismét megkezdődne a harc a létszükségletekért s ismét helyreállna az egész régi szemét, továbbá, mert csak a termelőerőknek ezzel az egyetemes fejlődésével jön létre az emberek *egyetemes* érintkezése, tehát ez hozza létre valamennyi népben egyidejűleg (általános konkurrencia) a „tulajdon nélküli” tömeg jelenségét, minden egyes népet függővé tesz a többi forradalmaitól és végül a helyi korlátok közt élő egyének helyére *világtörténelmi*, empirikusan egyetemes egyéneket állít. Enélkül 1) a kommunizmus csak mint helyi eredmény létezhetne, 2) maguk az érintkezés *erői* nem fejlődhetek volna ki mint *egyetemes* s ezért elviselhetetlen erők, házisütetű-babonás „körülmények” maradtak volna és 3) az érintkezés minden kiterjesztése megszüntetné a helyi kommunizmust. A kommunizmus tapasztalatilag csak mint az uralkodó népek tette „egyszerre” vagy egyidejűleg lehetséges, ez pedig a termelőerő egyetemes fejlettségét és a vele összefüggő világméretű érintkezést feltételezi. Máskülönben hogyan lehetett volna például a tulajdonnak egyáltalában történelme, hogyan ölthetett volna különböző formákat, és a földtulajdon hogyan haladhatott volna — a különböző adott feltételeknek megfelelően — Franciaországban a parcellázástól a kevés kézben való központosulás, Angliában a kevés kézben való központosulástól a parcellázás felé, amint az ma a valóságban történik? Vagy hogy lehet, hogy a kereskedelem, amely pedig nem egyéb, mint különböző egyének és országok termékeinek cseréje, a kereslet és kínálat viszonya révén uralkodik az egész világ felett — olyan viszony ez, amely, mint egy angol közgazdász írja, az antik végzethez hasonlóan lebeg a föld felett s láthatatlan kézzel szerencsét és balsorsot oszt az embereknek, birodalmakat alapít és rombol szét, népeket támaszt a semmiből és taszít a semmibe —, ezzel szemben az alap, a magántulajdon megszüntetésével, a termelés kommunista szabályozásával és — ami ebben benne foglaltatik — annak az idegenségnek megsemmisítésével, amellyel az emberek saját termékükhöz viszonyulnak, a kereslet és kínálat viszonyának hatalma semmivé olvad és az emberek a cserét, a termelést, egymáshoz való viszonyuk módját ismét hatalmukba kerítik?

S A kommunizmus a mi felfogásunk szerint nem *állapot*, amelyet létre kell hozni, nem is *eszmény*, amelyhez a valóságnak hozzá kell majd igazodnia. Mi kommunizmusnak azt az *élő* mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom fel-

tételei a ma fennálló előfeltételből adódnak. Egyébként olyan emberek tömege, akik *csak* munkások — tehát az olyan munkáserő (Arbeiterkraft), mely tömegesen el van vágva a tőkétől vagy bármilyen korlátozott kielégüléstől — és éppen ezért magának a munkának mint biztos életforrásnak a konkurrencia okozta már nem ideiglenes elvesztése is*, feltételezi a *világpiacot*. A proletariátus tehát csak világtörténelmileg létezhetik, mint ahogy akciója, a kommunizmus egyáltalában csak mint „világtörténelmi” lét lehetséges: mint az egyének világtörténelmi léte, vagyis, mint az egyéneknek olyan léte, amely közvetlenül a világtörténelemmel kapcsolatos.

Az az érintkezési forma, amelyet a valamennyi eddigi történelmi fokon létező termelőerők szabnak meg és amely viszont maga is megszabja e termelőerőket, a *polgári társadalom*, amelynek, mint már az előbbiekből kitűnik, az egyszerű család és az összetett család, az ú. n. törzsszervezet az előfeltétele és alapja, és amelynek közelebbi meghatározásait már az előzők tartalmazzák. Már itt is megmutatkozik, hogy ez a polgári társadalom minden történelem valódi kohója és színpada, és kiviláglik, milyen képtelenség az igazi viszonyokat elhanyagoló eddigi történetfelfogás, amely a nagy hűhójú hadi és politikai eseményekre korlátozódott**. A polgári társadalom magában foglalja az egyének egész anyagi érintkezését a termelőerők bizonyos fejlettségi fokán belül. Magában foglalja egy történelmi fok egész kereskedelmi és ipari életét és ennyiben túllép az állam és a nemzet keretén, ámbar másfelől kifelé ismét nemzetként kell érvényesülnie, befelé pedig államként kell tagozódnia. A „polgári társadalom” szó a XVIII. században vetődött fel, amikor a tulajdonviszonyok már kinőttek az antik és a középkori közösségi szervezetből. A polgári társadalom mint olyan csak a burzsoáziával fejlődik ki; de a közvetlenül a termelésből és érintkezésből kifejlődő társadalmi szervezetet, amely minden korban alapja az államnak és a többi eszmei felépítménynek, állandóan ezzel a névvel jelölték.

* *Marx ezt írta e sor fölé*: a teljesen bizonytalan helyzet.

** *Athúva*: Ezideig az emberi tevékenységnek főleg csak az egyik oldalát, a természetnek az emberek által való átalakítását vizsgáltuk. A másik oldal, az embereknek az emberek által való átalakítása...

Az állam eredete és az állam viszonya a polgári társadalomhoz.